

CIMERIENII ÎN OPERA LUI VASILE PÂRVAN

DE

ATTILA LÁSZLÓ

Grație izvoarelor asiriene, care completează în mod fericit informațiile autorilor greci (Herodot și Strabo, mai ales), istoria cimerienilor pătrunși dincolo de Caucaz, în Anatolia și Asia Anterioară, a putut fi în linii mari reconstituită, începând cu apariția lor în Urartu, în timpul domniei lui Sargon II (722—705 î.e.n.), și sfârșind cu îndepărtarea lor definitivă din Asia Mică, pe la 600/580 î.e.n. de regele lydian Alyattes¹. Mult mai dificilă s-a dovedit interpretarea izvoarelor antice referitoare la cimerienii nord-pontici și, în strânsă legătură cu aceasta, identificarea moștenirii arheologice a cimerienilor, atât în presupusa lor patrie originară din sudul Rusiei, cât și și în regiunile mai vestice, unde o ramură a lor ar fi pătruns ulterior. În felul acesta a apărut, încă la sfârșitul secolului trecut, „problema” cimeriană, prezentă pînă astăzi în preocupările specialiștilor, fără să fie „rezolvată”. Această problemă nu a putut fi ocolită, desigur, nici de autorul primei protoistorii a Daciei². În analiza opiniilor lui Vasile Pârvan formulate în legătură cu problema cimeriană trebuie să ținem seama de faptul că el nu expune, propriu-zis, nicăieri o concepție coerentă cu privire la cimerieni și la moștenirea lor arheologică. Această concepție trebuie mai degrabă reconstituită pe baza diferitelor pasaje din *Getica* sau *Dacia*, aparținând capitolelor referitoare la *Migrațiile cimero-scythe*, la *Expansiunea getică între 900 și 500*, la *Vîrsta fierului în Dacia. 1. Hallstattul*, respectiv la *Carpato-danubienii și villanovienii ori la Carpato-danubienii și sciții*³. De asemenea, nu trebuie să pierdem din vedere împrejurările în care a fost redactată *Getica*, felul în care autorul a recepționat și utilizat rezultatele preistoriei europene⁴, toate acestea explicînd unele inconsecvențe, o anumită „evoluție” a concepției lui Pârvan, în cuprinsul aceleiași opere.

I. *Date generale despre cimerieni. 1. Localizarea lor.* După opinia lui Pârvan, cimerienii locuiau imediat la est de teritoriul tracic, de la Nistru pînă la Don și în ținutul Cubanului, ocupînd toată Rusia meridională, respectiv regiunea țărmului Mării Negre (G 2, 282; D 59). Pârvan se sprijină aici pe mărturiile lui Herodot și Ptolemeu, iar dintre autorii moderni, pe concluziile lui H. Schmidt, M. Ebert, M. Rostovtzeff și M. Vasmer (G 2, nota 5)⁵. Într-un singur loc mai adaugă: „... în prima vîrstă a fierului, cimierienii mai întii [...], sciții apoi [...], și-au avut în aceeași regiune carpatică centrul răspîndirii lor către vest” (D 33), afirmație neargumentată, care ar putea fi pusă în legătură cu ideea apărută ceva mai tîrziu, a existenței cercului de cultură „traco-cimerian”.

¹ Cf., mai recent, J. Harmatta, *AntTan*, 13, 1966, 1, p. 112—115; J. Bouzek, *Caucasus and Europe and the Cimmerian Problem* (= *Acta Musei Nationalis Pragae*, 37, 1983, No. 4), p. 220, 222—224 (în continuare se va cita: *Caucasus and Europe*). În legătură cu cronologia evenimentelor mai menționăm că J. A. Brinkman, în Apendicele cuprins în cartea lui A. L. Oppenheim, *Ancient Mesopotamia*², Chicago-London, 1977 (cf. ed. în l. magh., *Az ókori Mezopotámia*, Budapest, 1982, p. 417), stabilește anii de domnie ai lui Sargon (Šarrukin) II între 709 și 705 (și nu 722/721—705) î.e.n.

² Ideile exprimate de Pârvan nu pot fi înțelese, firește, fără cunoașterea stadiului cercetărilor privind problema cimeriană în pragul apariției *Geticelor*. Este deosebit de util, în această privință, studiul critic al lui J. Harmatta, *AE*, 73—75, 1946—1948, p. 79—132 (despre concepția lui Pârvan: p. 87—88), rezumat și la A. Stoaia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 79—82.

³ Vasile Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București 1926, p. 2—40, 220—289, 289—459, probleme reluate și în *Concluzii*, p. 647—724; idem, *Dacia. Civilizațiile antice din țările carpato-danubiene* (traducere, note și îngrijire științifică de Radu Vulpe)⁴, București, 1967, p. 31—56, 57—58. Pentru a simplifica trimiterile la lucrările lui Pârvan, acestea vor fi făcute în text, între paranteze, indicînd *Getica* și *Dacia* prin inițialele G și, respectiv, D, urmate de cifra reprezentînd pagina la care se face referirea.

⁴ Cf. I. Nestor, *BerRGK*, 22, 1932, p. 104—109; R. Vulpe, *Studii*, 10, 1957, 3, p. 28—29; S. Morintz, *SCIVA*, 33, 1982, 3, p. 269—301 (în special, 270—277).

⁵ H. Schmidt, *Zeitschrift für Ethnologie*, 36, 1904, p. 630; M. Ebert, *Südrussland im Altertum*, Bonn-Leipzig, 1921, p. 75 și urm., 350, 386 și urm.; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in south Russia*, Oxford, 1922, p. 39—41; M. Vasmer, *Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven. I. Die Iranier in Südrussland*, Leipzig, 1923, p. 4—7 (cu rezerve).

I.2. *Originea și caracterul etnic.* În această privință Pârvan își însușește ideea tracismului cimerienilor, susținută de H. Schmidt încă în 1904, iar apoi de M. Ebert și M. Rostovtzeff, pe baza presupusei înruderii sau chiar unități a civilizației epocii bronzului și primei epoci a fierului din Carpați și pînă în regiunea nord-pontică (G 2—3; 282, nota 1)⁶. Este semnificativ că autorul mereu îi distinge pe cimerieni de „iranieni” (= sciți), cu toate că, la un moment dat, recunoaște că „în toila ofensivei cimeriene spre miazăzi, vedem la acest popor regi cu nume iraniene: Sandakšatru, Teușpa, ori chiar Dygdamis” (G 3 și nota 7). Pârvan se exprimă mai nuanțat în prima sa prelegere ținută la Cambridge, afirmînd, despre cimerieni, că „După ultimele păreri, acest popor pare de asemenea să fi aparținut familiei trace; dar locul rămîne deschis și pentru alte ipoteze” (D 59). În alt context (cf. *infra*), el menționează pe cimerieni, alături de traci, ca oameni ai bronzului, iar cu cîteva fraze mai jos făcîndu-i, alături de geți și alte neamuri, reprezentanți ai „rasei alpine” care va supune, în epoca fierului, semințiile mediteraneene, inclusiv pe traci (G 39—40, nota 1)⁷.

I. 3. *Istoria. Cronologia.* Adoptînd teoria lui Ebert, Pârvan consideră că cimerienii sînt prezenți în regiunea nord-pontică încă din secolul XVI î.e.n. (G 3 și nota 2; D 59)⁸. Pe de altă parte, admițînd, mai ales pe baza datelor lui Ed. Meyer, că pe la 1600 începe migrația „arienilor iranieni” din Asia Centrală spre vest, mai întii spre Mesopotamia, Siria și Asia Mică, iar apoi spre Rusia meridională, ajunge la concluzia că sciții încep să-și exercite presiunea asupra cimerienilor, punîndu-i în mișcare, încă în cursul secolului al XI-lea î.e.n. (G 3, 39 nota 1, 237, 648—649; D 59). El respinge, prin urmare, părerea dominantă în vremea sa, susținută de Ed. Meyer, M. Ebert, M. Rostovtzeff și M. Vasmer (cf. G 3, nota 8), după care cimerienii ajung în contact cu sciții abia în secolul al VIII-lea î.e.n. Migrațiile cimeriene sînt integrate la Pârvan într-o concepție mai largă, potrivit căreia „cele trei mari epoce culturale ale preistoriei corespund la trei serii de deplasări de popoare și de catastrofe politice. Am avea întii înfrîngerea neoliticilor [...] de oamenii bronzului, și dispariția catastrofală a culturii neolitice pictate. Așezați în Ardeal, noii stăpînitoresc totul în jurul lor pînă în sudul «thracic» și în estul «cimmerian». Ei dezvoltă o cultură remarcabilă în aceste părți timp de aproape o mie de ani. Dar pe la 1076 a. Chr. [...] oamenii fierului năvălesc deoparte din Alpi spre Sud-Est, de alta din Estul asiatic spre Rusia sudică, și Minoico-Mycenienii — oamenii bronzului — sunt sfărmași de «eroii homerici» purtători ai armelor de fier, ai scuturilor rotunde și ai civilizației de la Hallstatt și Glinatz, cari coboară de la Dunărea mijlocie pînă la gurile ei și pînă în Crăta și Asia Mică. «Celto-Umbro-Geto-Cimmero-Acheii» ar fi astfel reprezentanții de «rasă alpină», pe cari istoria îi întilnește stăpînind în Europa centrală și sudică odată cu începutul epocii fierului: «Ib-ro-Liguro-Illyro-Thraco-Pelasgii» ar fi cei biruiți” (G 39—41, nota 1)⁹. Revenind, în concluziile *Getice*, asupra sfîrșitului civilizației carpato-danubiene a bronzului din mileniul II î.e.n., acesta este pus în legătură, din nou, cu „marile migrații de popoare începute și la noi, ca și în Grecia și Italia, tot ceva înaintea anului 1000, dar la noi încă mai violente ca acolo și de o durată mult mai lungă” (G 648). Am insistat asupra acestor pasaje deoarece putem descoperi în ele o expresie primară, încă confuză, amestecînd diferite „straturi” ale protoistoriei europene, a fenomenului socotit mai tîrziu drept preliminarii continentale ale marii migrații egeice¹⁰. Data de 1076 pentru începutul năvălirilor cimeriene

⁶ H. Schmidt, *op. cit.*; M. Ebert, *op. cit.*, p. 75—77; M. Rostovtzeff, *op. cit.*, p. 90 și urm.

⁷ Pasajul este interesant nu numai pentru opiniile, uncori contradictorii, ale lui Pârvan cu privire la raporturile dintre cimerieni și traci, respectiv geți, dar și pentru concepția sa privind raportul dintre traci și geți. Cei din urmă, chiar dacă sînt identificați, în general, cu tracii de nord, sînt mereu deosebiți de tracii propriu-ziși, de sud. În acest pasaj Pârvan face o distincție, poate, și mai netă. După ce afirmă că noii cuceritori din epoca fierului „se vor topi și ei, ca și predecesorii lor indogermani ai bronzului, în rasa mediteraneană, rămînînd în puritatea lor primitivă de obiceiuri, credințe și organizație a omului pădurii, numai la nord-vest și pe valea Dunării”, adaugă: „Geții vor fi astfel bine diferențiați de thraci ca oameni ai fierului, chiar dacă originar vor fi fost — cum desigur este cazul — de aceeași rasă cu supușii lor illyro thraci, oameni ai bronzului”. Privitor la aceeași problemă în *Concluziile Getice* scrie: „asupra culturii geților s-a făcut încă de la Roesler și Tomaschek greșeala fundamentală de a se scrie cu idei preconcepționate: «geții fiind thraci, tot ce nu este atestat de izvoare pentru geți, dar este pentru thracii sudici trebuie atribuit — pe cale reconstructivă — și geților». Dar acest lucru este inadmisibil. Geții au rămas un popor indoeuropean de mentalitate nordică, în vreme ce thracii s-au amestecat, ca și grecii și italicei, cu rasa mediteraneană și au dat naștere unei culturi ames-

tecate în care multe elemente, în special religioase și sociale sînt sudice, iar nu nordice” (G 657).

⁸ M. Ebert, *op. cit.*, p. 77. Autorul, bazat pe izvoarele antice, consideră că prezența cimerienilor între Carpați și Don la începutul mileniului I î.e.n. nu poate fi pusă la îndoială. Mai mult, susținînd că evoluția civilizației epocii bronzului în sudul Rusiei nu prezintă nici o cezură, care ar putea indica apariția vreunui element etnic nou, Ebert admite că „împeriul” cimerian a dominat Rusia meridională în întreg mileniul II î.e.n. Un raționament asemănător întilnim și la Pârvan în legătura cu vechimea tracilor în spațiul carpato-danubian: dacă pe la 700, cînd vin sciții, erau aici tracii nordici, tot aceiași traci locuiau în Dacia încă de la începutul (în altă parte: de la mijlocul) mileniului al II-lea î.e.n. (cf. G 2—3, 293, 295, 676 etc.).

⁹ Această concepție i-a fost sugerată lui Pârvan de cartea lui W. Ridgeway, *The early age of Greece*, Cambridge, 1901. În legătură cu valoarea acestei lucrări vezi M. Vasilescu, *Tracii și eposul homeric în opera lui Vasile Pârvan*, nota 16 (în prezentul volum).

¹⁰ Din vasta literatură referitoare la acest fenomen vezi, mai recent, A. Mozsolics, *Acta ArchBudapestia*, 8, 1957, p. 119—156; W. Kimmig, în *Studien aus Alteuropa*, 1, 1964, p. 220—283; I. Nestor, în *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucarest, 1970, p. 69—75; N. K. Sanders, în *The European Community in Later Prehistory*,

(„care nu puteau fi decît o urmare a presiunii exercitate de Iranieni, dinspre Caspica“) este stabilită în funcție de mult discutata cronologie eusebiană (G 3 și nota 9 cu trimitere la lucrările lui C. F. Lehmann-Haupt, W. Ridgeway și J. B. Bury). Un alt argument, la fel de discutabil, invocat de Pârvan pentru contactele timpurii dintre cimerieni și sciți în sudul Rusiei este acela că cei din urmă ar fi fost (după Rostovtzeff) prezoroastriici, iar Zoroastru ar fi trăit (după Ed. Meyer) nu în secolele VII sau VI î.e.n., ci cel mai târziu pe la 1 000, dacă nu chiar mai înainte (G 3 și notele 5—6; D 59 și nota 37)¹¹. Faptul că în timpul invaziilor lor spre sud, regii cimerieni poartă nume iraniene (cf. *supra*), pare a constitui pentru Pârvan o altă dovadă a contactelor timpurii dintre cimerienii „traci“ și sciții iranieni¹². Concluzia autorului este aceea că „migrațiile ariene spre Apus, începute încă de pe la 1 600 a. Chr., transplantează pe Iranieni definitiv atît în Sud-estul cît și în Nordul Mării Negre cu mult înainte de anul 800“ (G 3), respectiv că „ciocnirea dintre Iranieni și Cimerieni a trebuit să aibă loc în stepa de la Vestul Mării Caspice încă înainte de anul 1 000“ (G 237). Însuși Pârvan recunoaște că o asemenea concluzie nu este susținută de datele arheologiei: „resturile arheologice scythice — databile — nu încep în sudul Rusiei decît în sec. VII. Iar întinderea Scythilor în Europa estică și centrală e completă pînă la Oder, la Adriatică, ori în Thracia, abia în sec. VI a. Chr. Prezența Scythilor în Ardeal se verifică tot în sec. VII“ (G 4 și notele 1—2, cu trimitere la lucrările lui Rostovtzeff, Reinecke și Ebert). Autorul conchide, totuși: „Este clar, deci, că mult înainte de sec. VII trebuia să înceapă această evoluție culturală, pe care în sec. VII noi o găsim pretutindeni gata“ (G 4)¹³. Sînt mai apropiate de realitate referirile lui Pârvan (bazate pe textul lui Strabo) la invaziile în Asia Mică a cimerienilor, împreună cu traci treri, care ar fi avut loc în secolul al VIII-lea î.e.n. (G 4—5, 236—237)¹⁴. Invocarea (după H. Schmidt și A. Brückner) în legătură cu aceste evenimente a „barbariei“ constatate la Troia VII, față de Troia VI, considerată cea homerică (G 4—5; 5, nota 1; 405—406) este însă — din motive cronologice — lipsită de temei¹⁵.

Proiectînd mult înapoi în timp tradiția istorică referitoare la realitățile secolelor VIII—VI î.e.n. și punînd-o în legătură cu datele, nu odată confuze, vehiculate în literatura arheologică și preistorică a vremii, Pârvan formulează, deci, o ipoteză în multe privințe originală, dar și vulnerabilă, cu privire la vechimea mare a cimerienilor în nordul Mării Negre și la începutul foarte timpuriu al migrației cimeriene spre vest, ca urmare a presiunii sciților exercitate asupra lor. Această ipoteză îi e necesară lui Pârvan pentru a susține, în continuare, concepția sa cu privire la evoluția istorică din spațiul carpato-dunărean în primele secole ale mileniului I î.e.n.

II. *Cimerienii și protoistoria spațiului carpato-ponto-danubian*. 1. *Generalități. Rolul istoric al cimerienilor*. Problema cimeriană este discutată în contextul Bronzului IV getic (datat de Pârvan între 1 000 și 700, față de 1 150—850, preconizat de Reinecke), etapă precedată, în concepția autorului *Geticelor*, de Bronzul III (1 400—1 000) și urmată de prima epocă a fierului getic (700—300 î.e.n.), începutul acestei din urmă perioade fiind marcat de instalarea în regiunile noastre a sciților care „aduceau cu ei fierul“ (G 5). Observăm, deci, că, adoptînd cronologia lui P. Reinecke, elaborată în 1899 pentru bronzul „ungar“¹⁶, Pârvan operează, pe de o parte, cu date absolute mai coborîte față de cele folosite pentru bronzul târziu și începutul epocii fierului din Europa Centrală, date care sînt racordate, pe de altă parte, la o cronologie mult ridicată a „fenomenului“ cimerian și scitic (de care depind în mare măsură). Decalajul cronologic față de Europa Centrală este atenuat, totuși, prin sublinierea repetată a faptului că, spre deosebire de bronzul III, „pur“, în Bronzul IV se manifestă deja și puternice influențe italo-hallstattiene, ceea ce îl fac comparabil cu Hallstattul I central-european (G 297),

London, 1971, p. 3—29; idem, *The Sea Peoples*, London, 1978; referatele colocviului *Geschichte des 13. und 12. Jahrhunderts v. Chr.*, în *Jahresbericht des Inst. für Vorgeschichte der Univ. Frankfurt a.M.*, 1976, p. 7—149; J. Bouzek, în *Mittel-europäische Bronzezeit*, Berlin, 1981, p. 47—56; K.—H. Otto, *ibidem*, p. 57—69; B. Hänsel, în *Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte*, 1, Berlin W, 1981, p. 207—223; V. Leahu, în *Cercetări Arheologice*, 6, 1983, p. 175—204.

¹¹ În legătură cu mult discutata cronologie a lui Zoroastru (Zarathustra), cu bibliografia, vezi O. Klima, *Archiv Orientalný*, 27, 1959, p. 556—564 și, mai recent, M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, I, București, 1981, p. 318—350 (în special 320). Autorul pare a admite tradiția mazdeeană, conform căreia Zarathustra ar fi trăit între 628 și 551 î.e.n.

¹² Originea iraniană a numelor de regi, ca și a resturilor lingvistice, în general, moștenite de la cimerieni (etnonimul kimmerioi/gimir, toponimia) poate fi socotită mai degrabă ca un argument pentru caracterul iranian al limbii cimerienilor. Datele lingvistice îndreptățesc, de asemenea, să se considere că, în ceea ce privește limba, între cimerienii și

sciții deosebirea nu putea să fie prea mare. Cf. J. Harmatta, *AntTan*, 13, 1966, 1, p. 112. În legătură cu valoarea etnică a denumirii de „cimerian“ vezi și J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 222—224.

¹³ Pentru problema scitică vezi, recent, V. Vasilev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj, 1980 (în special p. 10—18, 26—31, 125—140), cu bibliografie, și recenzia lui A. Vulpe, *Dacia*, NS, 25, 1981, p. 396—406.

¹⁴ Cf. nota 1 și A. M. Leskov, *Jung- und spätbronzezeitliche Depotfunde im nördlichen Schwarzmeergebiet (PBF, XX, 5, 1981)*, p. 88—89. În legătură cu pasajele în cauză (Strabo, I, 1, 10; I, 2, 9; III, 2, 12) vezi și notele 66 și 188 de Felicia Vanț Ștef în Strabo, *Geografia*, vol. I, București, f.a., p. 465, 576—577.

¹⁵ Pentru legăturile dintre Troia VII (b2) și regiunea balcano-dunăreană vezi B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, I, Pönn, 1976, p. 229—236, cu bibliografie.

¹⁶ P. Reinecke, *AE*, 1899, p. 225—251; 317—340.

mai mult chiar, Bronzul IV dacic putînd fi considerat, ca aspect cultural, „un Hallstatt I sui generis“ (G 455). Și mai clar: „Material, adică economic, vîrsta fierului începe la noi abia pe la 700; spiritual, adică istoric-cultural, ea începe totuși încă de la a. 1000“ (G 297). Este semnificativ pentru evoluția concepției lui Pârvan că Bronzul IV este tratat, în *Getica*, în capitolul intitulat *Vîrsta fierului în Dacia*.

Bronzul IV getic este caracterizat ca o vreme „de prefacere și amestec de civilizații (de o parte cu V illyro-celtic, de alta cu E cimmeric)“ (G 292), avînd „formele sale caracteristice, influențate fie de V hallstattian, fie de E cimmerico-caucasic“ (G 684). În alt loc, importanța diferitelor elemente componente care definesc civilizația aceleiași epoci este nuanțată în felul următor: „mai întîi de toate vechea și bogata cultură indigenă din vîrsta bronzului, apoi, și în mult mai mică măsură, elementele villanoviene și în sfîrșit — în mod excepțional — motivele asiato-caucasiene sînt acelea care au determinat aspectele culturii carpato-danubiene din prima epocă a fierului“ (D 74). Dacă această caracterizare generală este, în fond, justă și bine proporționată, interpretarea concretă a datelor arheologice ca și imaginea istorică rezultată sînt, uneori, mai puțin echilibrate și convingătoare, nu o dată chiar contradictorii. Astfel, din perspectiva problemei cimERICNE, stau față în față două aspecte în viziunea lui Pârvan asupra perioadei discutate. El consideră, pe de o parte, că în evoluția civilizației traco-getice din spațiul carpato-danubian între Bronzul III și IV există o perfectă continuitate care nu îngăduie să se presupună, în acest interval, vreo schimbare mai însemnată, politică ori etnografică: „între 1400 și 700 a. Chr. nu a fost nici o turburare mai mare în Dacia și viața locală a înflorit nesupărată, ducînd la o bunăstare generală și la o mare creștere a populației“ (G 454), sau: „locuitorii Daciei intră în mileniul I a. Chr. în bună pace și cu deplină înflorire a vieții lor economice“ (G 296. Cf. și G 293, 676; D 34, 52, 54—55, 77—78 etc.). În întreaga perioadă a Bronzului IV (Hallstatt I), prin strînsurile sale legături cu Italia și zona alpină, Dacia este atașată de Occident și nu de Orient sau Sud, autorul vorbind despre „unitatea de viață italo-danubiană din Liguria și Apulia pînă în Carpații Nordici, în Moldova și chiar în Ucraina“ (G 323. Cf. și G 5, 305, 307, 319, 677—678; D 36, 51 etc.). „Catastrofa“, încheierea acestei perioade prospere, se va produce abia după anul 700 î.e.n., odată cu penetrația scitică, cînd „legătura cu cultura vestică se rupe și nu mai găsim la răsăritul Dunării Pannonice decît slabe urme vestice, iar în locul culturii de fier apusene trece cultura de fier scito-siberiană. Din Silezia și pînă la Lacul Baical, o cultură unitară, deosebită de cea a Europei Centrale“ (G 5. Cf. și G 296, 454, 676; D 55 etc.).

În contrast cu această imagine a unei evoluții pașnice, liniștite, între 1400 și 700, întîlnim, uneori în aceleași pagini, repetate referiri la „adînci turburări“, cuprinzînd întreaga Europă răsăriteană, inclusiv spațiul carpato-dunărean, cauzate de „deplasările violente“ ale cimERICIENILOR. De „groaza năvălirilor“ au fost ascunse, pe la 1000 (în alt loc: între 1000 și 900; 1000 și 700), depozitele caracteristice Bronzului IV dacic, sub presiunea cimERICIENILOR pornind, „cel mai tîrziu prin a. 900“ și „migrățiile getilor“, care s-au sfîrșit abia pe la 600 î.e.n., „odată cu ultimele mișcări cimmerico-scythice“ (cf. G 4, 237, 291, 648—649, 675; D 33—34, 54—55)¹⁷. În concluziile *Geticii* Pârvan vorbește chiar despre „chestiunea dărîmării civilizației carpato-danubiene din mileniul al II-lea înainte de Hristos — frumoasa și bogata cultură originală a bronzului — de marile migrații de popoare începute și la noi, ca și în Grecia și Italia, tot ceva înaintea anului 1000, dar la noi încă mai violente ca acolo și de o durată mult mai lungă“ (G 648).

II.2. *Moștenirea arheologică a cimERICIENILOR*. Contradicția dintre imaginea evoluției istorice pașnice și cea a rolului distrugător al cimERICIENILOR este oarecum împăcată în paginile privitoare la arta aurului din Dacia¹⁸. Cînd cimERICIENII au pornit din nordul Mării Negre și al Caucazului — scrie Pârvan — „s-au produs de sigur turburări și în Dacia“, totuși, „în general, bunăstarea localnicilor a continuat“. O puternică dovadă, stilistică, constituie, în acest sens, „alcătuirea tocmai în vremea aceasta dintre 900 și 600 a unui stil getic al podoabelor de aur, găsite în mare număr în Ardeal și fiind evident pre-scythice“ (G 296. Cf. și 342). În alt loc, referindu-se la același fenomen, vorbește despre formarea „unui stil propriu, carpatic, de podoabe de aur, găsite între Dunărea mijlocie și Nistru“ (D 55). În acest context este tratat și grupul de tezaure Mihalkovo-Fokoru-Dalj, discutat în repetate rînduri în literatura de specialitate încă de la sfîrșitul secolului trecut, tezaure care au trezit interesul pentru problema cimERICIANĂ în arheologia central-europeană¹⁹. Analizînd elementele componente ale artei aurului, inclusiv

¹⁷ În legătură cu problema depozitelor de bronzuri vezi studiul lui M. Petrescu-Dîmbovița, în prezentul volum. Critica teoriei expansiunii getice: C. Daicoviciu, *Studii și referate privind istoria României*, 1, 1954, p. 167.

¹⁸ Cu privire la arta aurului vezi, pe larg, studiul lui A. Vulpe, în prezentul volum.

¹⁹ Fokoru (Ungaria NE): F. Pulszky, *AE*, 13, 1879, p. 180—183; cele două tezaure de la Mihalkovo (Mihalkovo, Michalków, astăzi: Michalkiv, RSS Ucrainenă): K. Hadaczek,

Złote skarby Mikhalkowskie, Kraków, 1904 (lucrare precedată de rapoartele preliminare ale lui W. Demetrykiewicz și L.v. Przybylski); Dalj (Croatia, Iugoslavia): M. Ebert, *Jahreshefte des Öst. Arch. Inst. in Wien*, 11, 1908, p. 259—276. Asupra legăturilor dintre tezaurele de la Fokoru și Mihalkovo, precum și alte câteva descoperiri de obiecte de aur a atras atenția Reinecke încă în 1899 (*Zeitschrift für Ethnologie*, 31, 1899, p. 510—527). Ideea unei posibile legături cu cimERICIENII a fost exprimată pentru prima dată de Hadaczek, în lucrarea

tezaurele de la Mihalkovo, Fokoru și Dalj, în capitolul VI al *Geticelor* Pârvan scoate în evidență mai ales importanța tradițiilor locale, carpato-danubio-balcanice precum și influențele vestice, venetolire și în deosebi hallstattiene, acestea din urmă manifestate cel mai vizibil în tehnica de prelucrare. El vorbește aici despre un „stil getic” (G 296), tezaure „vechi thracice” (G 336), „getice”, „excentric getice” (G 341), respectiv fabricate „hallstatio-getice” (G 328), „geto-hallstattiene” (G 392), „sinteză carpato-alpină” (G 331) etc. Autorul nu trece cu vederea nici prezența unor elemente răsăritene, reprezentări zoomorfe, mai ales (G 331—332). Însușind observațiile anterioare cu privire la compoziția complexă a descoperirilor discutate, Pârvan le caracterizează în felul următor : „... elemente barbare și central-europene sunt amestecate cu cele din Asia Anterioară, Caucaz, și — peste Mykene, cu arta aplicelor de aur — Ionia arhaică, într-un fel de sinteză cu totul ciudată, oarecum în afară de timp și spațiu, ceea ce a și făcut marea dificultate a explicării și datării acestui tezaur” (G 332). Referindu-se la cercetările lui Hadaczek, Ebert, Hoernes, Márton, Pulszky și Rostovtzeff care, ocupându-se cu tezaurele de la Mihalkovo, Fokoru și Dalj, „le-au căutat analogii în afara teritoriului pan-getic, în Italia, în Grecia, în Asia Mică și Caucaz”, face următoarea observație : „Nu negăm utilitatea acestor analogii ; dar de fapt ele sunt, în parte, simple potriviri stilistice. Deoarece toate cele trei tezaure își au o inspirație bine definită, deoparte estică, de alta carpato-balcanică și anume dinspre Rusia și Caucaz, respectiv Thracia (coarnele de la Ananino, fiarele din Caucaz și Thracia) și o tehnică locală, dar de origine hallstattiană. Teritoriul etnic-artistic pe care se dezvoltă acest curent nou, de forme încă necunoscute, e cel getic...” (G 333—335). Încercînd să explice prezența elementelor răsăritene, Pârvan își pune întrebarea, care este acel „eveniment excepțional în viața getică provocînd noile forme : e venirea Cimmerienilor ? E cea a Scythilor ? Sau sunt numai raporturi normale de influențe reciproce între Estul cimero-scythic și Vestul thraco-getic :” (G 335). Răspunzînd singur la aceste întrebări, ceva mai jos scrie : „Credem dară că aceste reprezentări theriomorfe sunt prescythice, vechi thracice, în legătură cu reprezentările analoage cimmeriene din Caucaz și în general cu prototipurile artistice mai vechi din Asia Anterioară” (G 337 și nota 3). Acceptînd influența cimeriană, în ceea ce privește atribuirea culturală și etnică a acestor produse, Pârvan își exprimă opinia că ele au fost fabricate în teritoriul getic, că ele sînt getice, mergînd pînă la formulări, potrivit cărora tezaurele respective „aparțin lumii noastre” (G 333, 336, 341 etc.).

Ultima categorie de descoperiri, pusă de Pârvan în legătură cu cimerienii, o constituie topoarele cu gaura de înmănușare transversală (avînd, uneori, ceafa prelungită), originare din Orientul Apropiat și răspîndite apoi atît spre Caucaz cît și spre Europa sud-estică și centrală. În cuprinsul lor pot fi deosebite mai multe tipuri, atribuite de cercetarea actuală bronzului mijlociu și tîrziu, pînă la începutul Hallstattului. Tipul reprezentat de cele nouă exemplare de aur, aparținînd tezaurului de la Țufalău, la care se referă Pârvan, este datat, acum, în bronzul mijlociu²⁰. Pornind de la observațiile lui G. Nagy, în capitolul VI al *Geticelor* se subliniază „legătura tipologică spre R[ăsărit] pînă în stepa caspică” a acestui tip, dar respingîndu-se opinia autorului citat care l-a atribuit agatirșilor. Avînd în vedere că această populație nu este încă prezentă în Ardeal între 1000 și 700, perioada preconizată pentru tipul în discuție, Pârvan îl atribuie geților : „E vorba deci de Thracii din Carpați, de Geți adică, a căror bunăstare în aur este încă odată documentată cu totul convingător prin tezaurul de la Țufalău” (G 387). El mai face următoarea observație : „Securile tip Țufalău nu se găsesc la cîmp ci în munte, deci inveră de antichitățile scythice, găsite în văile largi și în stepă. Prin urmare, aceste securi nu pot fi ale invada-

mai sus menționată. M. Hoernes (*Jahrbuch der k.k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, 4, 1906, p. 71 și urm.) include descoperirile de tip Mihalkovo-Fokoru în cercul est-hallstattian, atribuind, în același timp, piesele zoomorfe unei influențe răsăritene, neprecizabile la ora aceea. Pentru partea superioară a diademei de la Mihalkovo el apelează, totuși, la o analogie de la Ananino, iar pentru fibulele teriomorfe la unele descoperiri provenite din regiunea Kobanului. Problemele ridicate de grupul de descoperiri Mihalkovo-Fokoru-Dalj au fost supuse unei noi analize de P. Reinecke într-o lucrare scurtă, dar de mare răsăritene (*Germania*, 9, 1925, p. 50—54). Sintetizînd, într-o manieră originală, cercetările anterioare, el conturează un cerc cultural nord-traco-cimerian — concept care a exercitat (și mai exercită încă) o mare influență asupra arheologiei est-central europene. În acest cerc au fost incluse de Reinecke o serie de tezaure de metale prețioase (Mihalkovo, Fokoru, Dalj, Borodino, Vilci Trin, Angyalföld, ca și cele de la Biia, Firiteaz, Otlaca — azi Grăniceri —, Săcueni, Șmig, Țufalău etc.), monumente funerare (Batina, kurganul XXI de la Guljaj Gorod etc.), depozite și alte descoperiri (Seima, Sosnovaja Maza, Turbino etc.), ieșite la iveală între Dunărea mijlocie și regiunea caucasiană. Reinecke fixează

acest cerc cultural nord-traco-cimerian în perioada hallstattiană mai recentă (Ha C și poate D), remarcînd că unele descoperiri funerare din Caucaz pot fi ceva mai tîrzii (supraviețuiri în epoca scitică). Ascunderea obiectelor de metale prețioase ale acestui cerc este explicată prin penetrația scythilor, care au nimicit „imperiul” cimerian din sudul Rusiei, obligînd populația să-și părăsească patria. Făcînd o legătură între tezaurele discutate și relatările lui Herodot cu privire la bogăția în aur a agatirșilor, Reinecke admite că, poate, ar fi mai potrivit ca acest cerc cultural să fie numit „kimmerisch-frühagathyrstisch”. În concepția arheologului german acest cerc constituie un fenomen independent, influențat de stilul local, tradițional, din epoca bronzului, de cel hallstattian, precum și de anumite forme răsăritene. El considera, de asemenea, că multe elemente de origine străină, întîlnite în cultura hallstattiană, pot proveni din cercul traco-cimerian. Mai trebuie menționat că Reinecke nu s-a pronunțat asupra valorii etnice a denumirii de tip „traco-cimerian” sau „cimero-agatirs”. Din nefericire, autorul și-a expus ideile într-o formă laconică, teoria sa fiind lipsită de argumentația necesară.

²⁰ Cf. A. Vulpe, *Die Äxte und Beile in Rumänien*, 1 (PBF, IX, 2), München, 1970, p. 6—13, 42—56.

torilor, nu numai Scythi, dar nici chiar Cimmerieni" (G 406)²¹. În ceea ce privește proveniența securilor, el nu exclude, totuși, posibilitatea ca ele să fi fost „produse cimmiere”, ajunse în Dacia din est sau sud-est, pe calea contactelor (G 405—406).

Revenind asupra problemelor discutate mai sus, în concluziile (și în rezumatul) *Geticii*, ca și în cea de a doua prelegere a sa, ținută la Cambridge în 1926, Pârvan pare a accentua mai pregnant rolul factorului cimerian. El distinge acum, mai clar, în orfevrăria din Dacia, două curente, tendințe sau stiluri, unul „autentic carpatic”, „autentic thracic”, „conservativ”, de caracter geometric, și altul „nu numai geometric ci și de adânci infiltrații zoomorfe de tip clar oriental”; o „tendință inovatoare, teriomorfă, a influențelor cimmiere și în general orientale” (G 679—680; D 55). Pentru desemnarea celui de al doilea curent sau stil, Pârvan folosește termenul de „geto-cimmeric” (G 680—681, 703—706, 714, 719; D 74—75)²². Se pare însă că, în concepția autorului, această denumire nu are o valoare etnică; el consideră, în continuare, că tezaurele de tip Mihalkovo-Dalj-Fokoru, ca și topoarele de tip Țufalău, „sunt tot getice, dar de tip oriental” (G 686), ori reprezentând „stilul geto-hallstattian, cu influențe orientale” (G 692). Este de menționat că în alt loc el vorbește, totuși, despre „tezaurul teriomorf cimmerian de la Mihalkovo” (D 74). „Este deci o sinteză — conchide Pârvan — care n-a putut avea loc în chip pacific decât într-o singură epocă: cea în care vedem apărind și securea de tip oriental, de aur, la Țufalău, de bronz în Ung și Bereg, ca și în Alpii transilvani până la Drajna: e vremea presiunii cimmiere dinspre E, dar înainte de catastrofa scythică. Avem între 1000 și 700 a. Chr. o intensificare a raporturilor geto-cimmiere deoparte prin penetrația villanoviană până la Nistru și Nipru, de alta prin circulația fabricatelor caucasice până dincolo de Carpați. Atribuim acestei penetrații orientale în Dacia cel de al doilea curent al artei getice a aurului” (G 680). Geneza acestui curent este explicat, ceva mai jos, în felul următor: „Dacia fiind la răscrucea drumurilor dintre arta naturalistă din E și cea geometrică din V (genuină și în Carpați) a fost un moment împinsă de contactul mai viu cu E prin migrațiile cimmiere întâiu, scythice pe urmă, să iasă din tradiția ei geometrică și să adopte formele naiv-naturaliste ale Răsăritenilor: tezaurele de la Mihalkovo și Dalj ne stau mărturie despre începuturile stilului geto-cimmeric” (G 719).

Concepția lui Pârvan cu privire la acel stil, curent sau chiar sinteză culturală geto-cimeriană, schițată în concluziile *Geticii*, este și mai clar exprimată în deja amintita prelegere a sa, care a devenit ulterior cel de al II-lea capitol al cărții sale postume, *Dacia*: „Există, firește, un întreg cerc de inspirație culturală și artistică, de origine mai întâi «cimmeriană» și apoi iraniană, care dă o nuanță cu totul specială epocii de fier carpato-danubiane în totalitatea sa. [...] Nu se datorește unei simple întâmplări faptul că tezaurul de la Mihalkovo în Galiția își găsește completări, pe de o parte la Dalj în Slavonia iugoslavă, sau chiar la Pașachioi în Bulgaria de sud, pe de alta la Fokoru în Ungaria de nord și chiar în tot cercul hallstattian al artei aplicelor de aur și, în sfârșit, într-o a treia direcție, absolut contrarie, la Ananino în Rusia centrală, sau în Caucaz. Geto-cimmerienii constituiau pe la 1000 a. Chr. o lume unitară, cu drumuri de circulație regulată, economică și culturală, între Alpi și Caucaz. Forme de civilizație născute în Asia Anterioară puteau să ajungă lesne până în inima teritoriului getic din Carpații de nord sau din valea Dunării: de unde fibulele cu plăci teriomorfe de stil cauzasian atât la Mihalkovo, cât și la Dalj, de unde și vasul de la Pașachioi. Iar în sens contrariu, formele și tehnica hallstattiană a metalului pătrundeau până în Polonia și până în Rusia, ceea ce, firește, a dat o înrudire așa de strânsă tezaurelor de la Fokoru și de la Mihalkovo. Teriomorfismul de la Mihalkovo, de la Dalj și de la Pașachioi se arată mult mai apropiat de reprezentările cauzasice din prima epocă a fierului sau mai cu seamă de formele getice ca aceea a steagului cu bot de lup prelungit în chip de balaur, decât de formele greco-scitice, fie în aspectul lor stilizat ionic, fie în formele naive și atât de pline de simpatie pentru viața animală, ale nomazilor iranieni. Trebuie deci să reținem un prim aspect oriental al civilizației carpato-danubiene, cu mult anterior influenței iraniene și continuând a fi activ chiar după sosirea sciților. Tezaurul de la Mihalkovo ar putea fi scitic ca epocă, dar nu este ca stil. Originea acestor influențe cimmiere-asiatice pare să urce înapoi până la o epocă anterioară chiar anului 1000...” (D 74—75).

Este lesne de observat că cercul cultural „geto-cimeric”, conturat de Pârvan, are un conținut asemănător cu cel definit de Reinecke în 1925 și numit de el nord traco-cimerian²³. Nu este de mirare

²¹ Observația nu este tocmai justă: Țufalău se află în Depresiunea Tîrgu-Secuiesc, în valea largă a Rîului Negru.

²² Termenul de geto-cimerian apare încă în capitolul VI al *Geticelor*. În două cazuri este folosit, după cât se pare, în sens etnic, în legătură cu topoarele duble și simple (de tip Țufalău), considerate drept scitice, respectiv agatirsice de G. Nagy: „Dacă vrem cu orice preț un ethnikon pentru cele două tipuri de unelte [...], astfel încât să se poată da o explicație și pentru legătura tipologică spre R[ăsărit] până în stepa caspică, ni se pare că numele geto-cimerienilor se

impune” (G 364—365); „ambele tipuri se regăsesc și în Troia VII, cele din urmă și în Hallstattul cauzasian. La Troia le-au adus geto-cimmerienii. În Caucaz le-au avut, poate, tot Cimmerienii. Dar în Dacia? Nu vor fi cumva și aici tot produse cimmiere? Căci Cimmerienii au trecut pe la noi tocmai în Hallstattul I” (G 405). Într-un al treilea loc, în legătură cu sabia de la Dobolii de Jos scrie: „ea reprezintă, ca d.p. tezaurul de la Mihalkovo, o sinteză mai degrabă geto-cimmerică decât geto-scythică...” (G 395).

²³ Cf. nota 19.

că în literatura de specialitate s-a pus problema, în ce măsură concepția lui Pârvan a putut fi influențată de ideile lui Reinecke²⁴. După I. Nestor, faptul că Pârvan a denumit tezaurul de la Țufalău și descoperirile similare drept „geto-cimmerice” pare a dovedi că el a cunoscut și admis opinia lui Reinecke²⁵. Mai recent s-a afirmat, în schimb, că autorul Geticelor nu a cunoscut, în timpul redactării lucrării sale, studiul lui Reinecke, el ajungând să contureze în mod independent cercul cultural amintit²⁶. Din lectura atentă a operei lui Pârvan reiese că el a cunoscut, într-adevăr, lucrarea lui Reinecke, pe care o citează, e drept, numai în legătură cu tezaurul de la Vilci-Trîn : „Spre deosebire de Andrieșescu, care datează acest tezaur pe la 1600 și de mine care îl datez între 1200 și 1000 a. Chr. [...] Paul Reinecke îl datează în *Germania* pe 1925, în „die jüngere Hälfte der Hallstattzeit”. Deși nu împărtășesc argumentarea lui Reinecke, reproduc totuși la urmă, în pl. XI și acest tezaur, pe care Wilke pare a-l data ca și mine, în bronzul târziu” (G 294, nota 2). Este interesant că dintre celebrele tezaure, atribuite de Reinecke cercului său nord traco-cimerian, tocmai cel de la Vilci-Trîn este exclus de Pârvan din al său cerc geto-cimerian. În orice caz, în ciuda conținutului quasi-identic al celor două cercuri culturale, între concepția lui Reinecke și cea a lui Pârvan există și deosebiri importante. Avem în vedere desigur, mai ales datarea : în timp ce Pârvan încadrează descoperirile în discuție în Bronzul IV (Hallstatt I), corespunzător fazelor Ha A—B din periodizarea elaborată în 1924 de Reinecke²⁷, autorul din urmă atribuie — mai realist — cercul nord traco-cimerian fazei Ha C (și poate D). De asemenea, spre deosebire de Reinecke, care a considerat cercul cultural amintit drept un fenomen independent, Pârvan îl leagă de civilizația bronzului carpato-danubio-balcanic, pe de o parte, și de influențele vestice (hallstattiene) și răsăritene (cimeriene), pe de altă parte.

În ciuda progreselor indiscutabile, realizate în știința preistorică în cursul celor șase decenii care au trecut de la apariția Geticelor, probleme cimeriană a rămas, în fond, o problemă deschisă pînă astăzi, chiar dacă cele mai multe aspecte ale ei pot fi discutate acum de pe baze incomparabil mai temeinice ca în vremea lui Vasile Pârvan²⁸. Astfel, localizarea și vechimea cimerienilor în sudul părții europene a Uniunii Sovietice este tratată și astăzi în chip diferit, în funcție de identificarea cimerienilor cu purtătorii diferitelor culturi sau grupe de monumente arheologice din nordul Mării Negre și al Caucazului. O opinie apropiată de cea susținută de Pârvan este îmbrățișată în zilele noastre de A. I. Terenožkin, care identifică pe cimerieni cu populația culturii Sruby în ansamblu, atestată în regiunea nord-pontică de la mijlocul mileniului II î.e.n.²⁹ Nu este însă mai puțin adevărat că în monografia citată autorul discută doar cultura „cimeriană” din perioada prescitică târzie, respectiv fazele Černogorovka și Novočerkassk (900—750 și 750—650 î.e.n.)³⁰. A. M. Leskov atribuie însă cimerienilor numai monumentele vestice ale fazei Belozerka târzie, adică grupa Černogorovka-Kamyševach, pe care o datează între prima jumătate sau mijlocul sec. VIII și începutul sec. VII î.e.n.³¹, deci mult mai târziu ca Terenožkin. Dar există în arheologia sovietică și alte păreri (exprimate în ultima vreme de V. S. Bočkarev, I. L. Členova și I. V. Kuklina), potrivit cărora cimerienii apar la o dată relativ recentă, venind dinspre est — din nordul Caucazului, din regiunea Volgăi și chiar din vestul Siberiei, ca și nomazii de stepă de mai târziu³². Apartenența etnică a cimerienilor de asemenea mai suscită discuții și astăzi. Ideea tracismului lor, însușită de Pârvan, nu a fost abandonată³³, dar există și argumente, mai ales lingvistice, demne de luat în seamă, pentru originea iraniană a cimerienilor, sau cel puțin a păturii conducătoare a uniunii de triburi „cimeriene”³⁴. În legătură cu contactele dintre sciți și cimerieni, respectiv începutul migrației celor din urmă, există astăzi păreri mai mult sau mai puțin deosebite, dar data timpurie (sec. XI î.e.n.), propusă de Pârvan, nu mai este susținută. Considerînd, pe baza izvoarelor asiriene, că între apariția cimerienilor și sciților în Transcaucazia există un interval de circa o jumătate de secol, s-a

²⁴ J. Harmatta, *AE*, 73—75, 1946—1948, p. 87—88.

²⁵ I. Nestor, *BerRGK*, 22, 1932, p. 108, nota 437.

²⁶ A. Stoia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 79—80.

²⁷ P. Reinecke, *Germania*, 8, 1924, p. 43—44.

²⁸ Revenind, pe scurt, în cele ce urmează, asupra ideilor principale ale lui Pârvan, discutate mai sus, nu ne propunem să înfățișăm stadiul actual al cercetărilor cu privire la problema cimeriană. Se poate apela, în acest sens, la recente lucrări, ale lui A. I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, Kiev, 1976 și J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, cu o bogată bibliografie. În ceea ce privește problema cimeriană în spațiul carpato-dunărean, vezi, mai nou, A. Vulpe, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1976, p. 161—163; A. László, *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 537—546; A. Stoia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 77—90, cu bibliografie. Pentru implicațiile central-europene ale problemei vezi, mai recent, G. Kossack, *Situla*, 20—21, 1980, p. 109—143; A. I. Terenožkin, în *Die Hallstattkultur. Ausstellungskatalog*, Linz, 1980, p. 20—29; S. Gabrovec, *ibidem*, p. 30—53. Pentru documentarea în problema dis-

cutată poate fi utilă și J. Banner-I. Jakabffy, *Archäologische Bibliographie des Mittel-Donau-Beckens*, Budapest, 1, 1954, nr. 5874—5922; 2, 1961, nr. 1479—1487; 3, 1968, nr. 2136—2158; 4, 1981, nr. 2965—2987.

²⁹ A. I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, p. 19—20.

³⁰ *Ibidem*, Datarea : p. 186.

³¹ A. M. Leskov, *Zaključitelnyj etap bronzovogo veka na jube Ukrainy*, Moskva, 1975 (apud J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 184, nota 47). Cf. și A. M. Leskov, *PBF*, XX, 5, 1981, p. 75—76, 95.

³² V. S. Bočkarev, *Archeologija Kiev*, 1972, 5, p. 63—68; I. L. Členova, *Studia Thracica*, 1, 1975, p. 69—90; I. V. Kuklina, *VDI*, 1981, 2, p. 162—163.

³³ Cf. A. Vulpe, în *Dicționar de istorie veche a României*, p. 161—162.

³⁴ Cf. nota 12. În legătură cu caracterul iranian al limbii cimerienilor, susținut în arheologia sovietică, cf. și A. I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, p. 20.

formulat chiar concluzia că pătrunderea cimerienilor în Asia Anterioară nu are nici o legătură cu presiunea sciților asupra lor, cele relatate, în acest sens, de izvoarele grecești, datorându-se unei confuzii³⁵. Dacă în scrisoarea lui Senacherib către Sargon II, în care viitorul rege îl informează pe tatăl său despre situația din nordul imperiului asirian, alături de cimerieni sînt menționați cu siguranță și sciții, ca fiind prezenți în regiunea Urartu, probabil încă înainte de 713 î.e.n.³⁶, ar fi plauzibilă, totuși, explicația tradițională cu privire la cauzele pătrunderii cimerienilor dincolo de Caucaz. Dacă această pătrundere are loc însă într-adevăr ceva mai devreme decît indică izvoarele asiriene, și anume nu la sfîrșitul ci la începutul secolului al VIII-lea î.e.n., după cum presupune A. M. Leskov pe baza unor considerente arheologice³⁷, ipoteza lui Harmatta ar putea fi avută, totuși, în vedere.

Deplasarea spre vest — spre spațiul carpato-danubian și Europa Centrală — a cimerienilor, împreună cu toate implicațiile istorice și arheologice ale problemei, rămîne, în lipsa unor informații antice și criterii arheologice indubitabile, de domeniul ipotezelor. În orice caz, descoperirile de origine răsăriteană, nord-pontică și caucaziană, care pot fi puse, într-un fel sau altul, în legătură cu cimerienii, inclusiv obiectele „traco-cimerice”, sînt date acum în intervalul secolelor IX—VII (și nu VIII—VII î.e.n., ca mai înainte)³⁸. Dar nici această cronologie mai ridicată nu justifică datarea timpurie a fenomenului cimerian, preconizată de Pârvan, după cum nici noile descoperiri nu asigură acestui fenomen amploarea și importanța presupusă de autorul *Geticelor*³⁹. Chiar dacă infiltrarea spre vest în Hallstattul timpuriu și mijlociu a unor grupuri de populații răsăritene nu poate fi cu totul exclusă⁴⁰, nimic nu sprijină ideea unei invazii distrugătoare, nici pe la 1000, nici mai tîrziu. De asemenea, nici ipoteza expansiunii getice, care ar fi început sub presiunea cimerienilor, nu și-a putut găsi, practic, adepți în istoriografia românească⁴¹. Nu poate fi exclusă, în schimb, ideea că anumite tipuri de depozite, respectiv ascundera lor, ar fi în legătură cu prezența elementului răsăritean⁴², fără să se explice, desigur, îngroparea depozitelor din „Bronzul IV”, în ansamblu, prin pericolul cimerian. În ceea ce privește moștenirea arheologică a cimerienilor în spațiul carpato-dunărean, Pârvan a pus în discuție orfevrăria Bronzului IV (Hallstatt I), în special tezaurele de tip Mihalkovo-Fokoru-Dalj, care sînt considerate, în general, prescactice⁴³, precum și securile de tip Țufalău, care sînt atribuite astăzi Bronzului mijlociu. Cercul „geto-cimeric”, conturat de Pârvan, este atribuit însă — din punct de vedere etnic — geților. Prin urmare, în concepția lui Pârvan — chiar dacă autorul nu formulează ca atare această idee — cimerienii sînt prezenți în spațiul carpato-danubian mai ales prin *faptele* lor, el încercînd să surprindă *efectele* incursiunilor lor (distrugerea civilizației Bronzului III, îngropări de tezaure, expansiunea getică), *influențele* exercitate de ei asupra civilizației getice (formarea stilului de inspirație zoomorfă), fără să reușească să surprindă un grup de monumente arheologice care ar fi putut fi atribuit, într-adevăr, cimerienilor — dificultate nedepășită nici în stadiul actual al cercetărilor.

Pârvan are meritul, în orice caz, să fi atras atenția, printre primii în arheologia românească, alături de influențele vestice, socotite primordiale, și asupra importanței factorului răsăritean, nord-pontic, în evoluția civilizației carpato-danubiene a epocii bronzului și primei vîrste a fierului. Stadiul incipient al cercetărilor în anii 20 ai secolului, ca și experiența insuficientă a autroului în domeniul arheologiei preistorice explică, în bună parte, inconsecvențele întîlnite în interpretarea — mai ales cronologică — a descoperirilor discutate în legătură cu problema cimeriană. Monumentele incluse de Pârvan în Bronzul IV, datat între 1000 și 700 î.e.n. pot fi înșirate astăzi într-un interval de timp

³⁵ J. Harmatta, *AntTan*, 13, 1966, 1, p. 112—114. Autorul socotește că cimerienii apar în Transcaucazia pe la 730, iar sciții abia pe la 675 î.e.n. G. Kossack, *Situla*, 20—21, 1980, p. 109, menționează aceeași dată pentru sciți, primele relatări sigure despre cimerieni fiind însă puse în legătură cu evenimentele din 714.

³⁶ J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 220—222. În legătură cu anii de domnie a lui Sargon II vezi nota 1.

³⁷ A. M. Leskov, *PBF*, XX, 5, 1981, p. 75—76.

³⁸ V. Podborsky, *Mähren in der Spätbronzezeit und an der Schwelle der Eisenzeit*, Brno, 1970, p. 191—193; A.I. Terenožkin, *Kimmerijcy*, p. 205—207; A. László, *SCIVA*, 30, 1979, 4, p. 539—544; G. Kossack, *Situla*, 20—21, 1980, p. 109—141; A. M. Leskov, *PBF*, XX, 5, 1981, p. 76, 88; T. Kemenczei, *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, 1981, p. 29—41; idem, *Die Hallstatt-Kultur. Symposium Steyr 1980*, Linz, 1981, p. 79—92; J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 182—183, 208—212, 223.

³⁹ Cf. A. Stoia, *SCIVA*, 31, 1980, 1, p. 77—90; S. Morintz, *SCIVA*, 33, 1982, 3, p. 287—288, 292—294.

⁴⁰ Vezi *infra*. În ceea ce privește aspectul arheologic al problemei, merită atenția observația lui T. Sulimírski, potrivit căreia, cu posibila excepție a unor virfuri de săgeată, nu posedăm urme arheologice ale cimerienilor în Asia

Mică, regiune unde ei sînt bine atestați de izvoarele antice (*University of London. Institute of Archaeology, Bull.* 2, 1959, p. 54. *Apud* J. Bouzek, *Caucasus and Europe*, p. 222. Cf. și concluziile autorului din urmă, p. 224—228).

⁴¹ S. Morintz, *SCIVA*, 33, 1982, 3, p. 296.

⁴² M. Rusu, *Dacia*, NS, 7, 1963, p. 199 consideră că principala cauză a ascunderii depozitelor de tip Șomartin-Vetiș (Ha B3) au constituit-o luptele dintre triburile locale și „traco-cimerienii”, pătrunși dinspre est. Unii cercetători susțin, de asemenea, că îngroparea depozitelor de tip Hajduböszörmény din Ungaria răsăriteană (corespund seriei Moigrad-Tăuteu din Transilvania, datată în Ha B1) a fost determinată de stabilirea în regiunea menționată a grupului prescitic de tip Mezöcsát, Cf. P. Patay, *Acta ArchBudapest*, 21, 1969, p. 210; T. Kemenczei, *AE*, 101, 1974, 1, p. 14 și idem, lucrările citate în nota 38.

⁴³ O trecere în revistă a problemelor legate de grupul de tezaure Mihalkovo-Fokoru-Dalj, formulînd și noi puncte de vedere: G. Vékony, *Dissertationes Archaeologicae*, Ser. II, No. 1, Budapestini, 1972, p. 16—36. Autorul subliniază legăturile pieselor componente ale acestor tezaure cu orfevrăria microasiatică și iraniană, pe de o parte, și cu cercul de descoperiri scitizante din Europa Centrală, pe de altă parte, optînd pentru o datare tîrzie, la limita secolelor VI și V î.e.n.

mai îndelungat, începînd cu Bronzul mijlociu și mai ales tîrziu (secolele XVI—XIII) și terminînd cu Hallstattul mijlociu și chiar tîrziu (secolele VIII—VII—VI), adică aproximativ timp de un mileniu, în cursul căruia dinamica raporturilor est-vest, între spațiul nord-pontic și cel carpato-danubian a suferit, periodic, importante schimbări, atît în ceea ce privește intensitatea cît și direcțiile principale. După cum este bine știut, în perioada tîrzie a bronzului (secolul XIII sau, mai degrabă, parțial, XIV—XII) observăm o puternică manifestare a elementelor răsăritene în formarea complexului Noua-Sabatinovka, răspîndit spre vest pînă în Podișul Transilvaniei. Dimpotrivă, în Hallstattul timpuriu (secolele XII—VIII) asistăm la o „contraofensivă a blocului carpatic“ (folosind o expresie a prof. I. Nestor⁴⁴), în urma căreia elemente carpato-danubiene și balcano-dunărene ajung pînă în regiunea malului drept al Niprului, influențînd evoluția civilizației din zonele de stepă și mai ales silvo-stepă, nord-pontice. Subliniem însă că elementele răsăritene pot fi surprinse, e drept mai rar și cu o mai mică intensitate, și în această perioadă, cel puțin în estul spațiului carpato-dunărean. Avem în vedere unele descoperiri de tip Belogradovka, Belozërka și Černoles, ieșite la iveală pe teritoriul Moldovei în contextul unor așezări sau necropole, aparținînd grupelor Corlăteni, Tămăoani și Cozia⁴⁵. La sfîrșitul Hallstattului timpuriu și în Hallstattul mijlociu (secolele VIII—VII, sau chiar IX—VII) elementele carpato-danubiene vor fi active în continuare — este suficient să ne referim la răspîndirea spre est a descoperirilor de tip Basarabi —, dar observăm acum o penetrație mai puternică a unor elemente răsăritene spre vest, pînă în Europa Centrală: este vorba mai ales de anumite tipuri de arme (vîrfuri de săgeți romboidale ori folioforme cu două tășuri, pumnale cu lama de fier și mînerul cruciform, de bronz), de anumite piese de harnașament, de podoabe și semne distinctive (sceptre în formă de cap de cal), la care mai pot fi adăugate și elementele răsăritene ale tezaurilor de tip Mihalkovo-Fokoru-Dalj⁴⁶. Datele problemei au fost simțitor lărgite prin descoperirea în Cîmpia Tisei, începînd cu anii '60, a cca. 20 de necropole și morminte izolate, pentru care începe să se încetățenească denumirea de grup Mezőcsát⁴⁷. Evoluția acestui grup cuprinde, probabil, mai multe faze, databile în secolele VIII—VII î.e.n., începuturile lui putînd fi „urcate“, după cît se pare, chiar pînă către mijlocul sec. IX î.e.n. Ceramica acestui grup este, în esență, locală, de tradiție Gáva și Kyjatice. Modul de viață și structura economică, ritul și ritualul funerar, precum și o parte a inventarului arheologic al grupului a fost pus, în schimb, în legătură cu apariția unui neam de origine răsăriteană, nord-pontică sau caucaziană. Trăsăturile schițate mai sus reflectă probabil componența eterogenă a noii culturi, respectiv existența unui substrat local la care s-a adăugat, după cît se pare, doar o pătură suprapusă de neam răsăritean. Ni se pare demn de subliniat faptul că acest grup nu apare cu totul izolat, după cum s-a crezut la un moment dat, ci prezintă anumite legături cu cultura Basarabi (mai ales cu aria răsăriteană a acesteia), precum și cu grupul Stoicani din sudul Moldovei⁴⁸.

Firește, cu tot caracterul evident răsăritean al unor elemente componente ale acestui grup, atribuirea lui cimerienilor nu ar putea fi decît pur ipotetică. Oricum, poate fi admis că incursiunile cimeriene în Transcaucazia și Asia Mică, începute către sfîrșitul secolului VIII î.e.n. și consemnate de izvoarele asirice contemporane, au fost precedate de pătrunderea unui grup de populație de origine răsăriteană (cimeriană ?) spre vest, cel puțin pînă la Cîmpia Tisei, urmînd probabil linia Dunării Inferioare.

LES CIMMÉRIENS DANS L'OEUVRE DE VASILE PÂRVAN

RÉSUMÉ

Le problème du rôle historique et de l'héritage archéologique des Cimmériens originaires de la région nord-pontique, vivement discuté dans la littérature de spécialité européenne dès la fin du siècle dernier, a trouvé sans doute place dans la première protohistoire de la Dacie aussi. Mais il faut mentionner, dès le commencement, que Vasile Pârvan n'expose pas une conception cohérente concernant les Cimmériens et leur identification archéologique: cette conception doit être plutôt reconstituée à partir des différents passages de ses oeuvres *Getica* et *Dacia* (cf. note 3).

En projetant beaucoup en arrière la tradition historique (transmise par Herodot, Ptolémée et Strabon) se référant aux VIII—VIe siècles av. n. è. et en mettant en connexion avec les idées mises en circulation par certains auteurs modernes

⁴⁴ I. Nestor, în *Sources archéologiques de la civilisation européenne*, Bucarest, 1970, p. 74.

⁴⁵ Cf. A. László, *Hallstattul timpuriu și mijlociu pe teritoriul Moldovei* (Rezumatul tezei de doctorat), Iași, 1985, p. 9 — 15.

⁴⁶ Cf. notele 28 și 38.

⁴⁷ E. Patek, în *Symposium zu Problemen der jüngeren Hallstattzeit in Mitteleuropa*, Bratislava, 1974, p. 337—362; idem, *Situla*, 20—21, 1980, p. 153—163; T. Kemenczei, în *Die Hallstattkultur. Symposium Steyr 1980*, Linz, 1981, p. 79—92, cu bibliografie.

⁴⁸ Cf. nota anterioară și A. László, *op. cit.* (în nota 45), p. 16.

(H. Schmidt, M. Ebert, M. Rostovtzeff etc). Pârvan soutient que les Cimmériens étaient d'origine thrace, en habitant toute la Russie méridionale, du Dniester jusqu'au Don et à la région du Cuban. En adoptant la théorie d'Ebert, l'historien roumain considérait que les Cimmériens avaient été présents dans la région nord-pontique dès le XVIe siècle av. n. è. En même temps, en admettant, sur tout grâce aux données d'Ed. Meyer, que vers 1 600 commence la migration des „Aryens-Iraniens“ d'Asie Centrale vers l'ouest, Pârvan formule l'hypothèse conformément à laquelle les Cimmériens nord-pontiques, sous la pression des Scythes, auraient commencé leurs incursions vers l'ouest et le sud encore durant le XIe siècle av. n. è. Cette hypothèse constitue pour l'auteur une prémisse de l'explication du passage du Bronze III au Bronze IV gète. Dans la conception de Pârvan, cette dernière période (datée entre 1 000 et 700, vis-à-vis de 1 150—850 av. n. è., indiquée par P. Reinecke), est inaugurée justement par les migrations cimmériennes et achevée par l'installation dans l'espace karpatho-danubien des Scythes, qui „amenaient avec eux le fer“. On peut observer que, en adoptant la chronologie de Reinecke, élaborée en 1899 pour le bronze „hongrois“, Pârvan opère, d'une part, avec des données absolues plus basses vis-à-vis de celles utilisées à l'époque pour le bronze tardif et le commencement de l'époque du fer de l'Europe Centrale, données qui sont raccordées, d'autre part, à une chronologie plus élevée du „phénomène“ cimmérien et scythe (dont elles dépendent en grande mesure). Dans la vision de Pârvan, entre le Bronze III et IV il y a une parfaite continuité qui ne permet pas qu'on suppose, dans cet intervalle, quelque changement plus important, politique ou ethnographique. En même temps, il fait plusieurs références à de „profonds troubles“, causés par „les déplacements violents“ des Cimmériens, par „effroi des invasions“ étant cachés, vers 1 000 (en d'autres lieux : entre 1 000 et 900, 1 000 et 700), les dépôts caractéristiques au Bronze IV dace ; sous la pression des Cimmériens seraient parties „au plus tard vers 900“ aussi les migrations de Gètes, qui auraient fini à peine vers 600 av. n. è., „avec les derniers mouvements cimméro-scythes“ ; enfin, dans les conclusions de la *Getica* Pârvan parle même de „la question de la destruction de la civilisation karpatho-danubienne du IIe millénaire“. La contradiction entre l'image de l'évolution historique pacifique et celle du rôle destructeur des Cimmériens est en quelque sorte mise d'accord dans les pages concernant l'orfèvrerie du Bronze IV (équivalu à „un Hallstatt I sui generis“). Dans ce contexte sont discutés surtout les trésors de type Mihalkovo-Dalj-Fokoru (considérés, en général, aujourd'hui aussi comme prescythiques), ainsi que les haches du type Țufalău (attribuées maintenant au Bronze moyen). En connaissant le travail de P. Reinecke, publié en *Germania*, 1925, dans les conclusions de *Getica*, comme aussi dans son livre posthume *Dacia*, en rapport avec les découvertes mentionnées Pârvan parle d'un style, courant ou même cercle culturel géto-cimmérien, formé sous influence orientale durant la pression cimmérienne, mais attribué du point de vue ethnique, aux Gètes. Même si ce cercle, mis en évidence par Pârvan, a un contenu semblable à celui défini par Reinecke et que celui-ci appelait comme nord thraco-cimmérien, entre la conception des deux auteurs il y a aussi de différences importantes, surtout en ce qui concerne la datation (Bronze IV/ Hallstatt I = Ha A—B chez Pârvan ; Ha C, peut-être D aussi, chez Reinecke).

Par conséquent, dans la conception de Pârvan — même si l'auteur ne formule pas comme telle cette idée —, les Cimmériens sont présents dans l'espace karpatho-danubien surtout par leurs *faits*, l'auteur essayant de surprendre les *effets* de leurs incursions (la destruction de la civilisation du Bronze III, enterrements de trésors, expansion gète), les *influences* qu'ils exerçaient sur la civilisation gète (formation du style d'inspiration zoomorphe), sans réussir à surprendre un groupe de monuments archéologiques qui aurait pu être attribué certainement aux Cimmériens — difficulté insurmontable, en définitive, même dans le stade actuel des recherches.

En ce qui concerne ce dernier problème, dans la partie finale du travail, en revenant aux idées principales de Pârvan, on discute, brièvement, les hypothèses actuelles quant à l'origine et l'identification archéologique des Cimmériens pontiques, à leurs rapports avec les Scythes. Lié avec le problème des incursions vers l'ouest des Cimmériens, on montre que les découvertes d'origine orientale, nord-pontique et caucasienne qui peuvent être, d'une manière ou d'une autre, mises en rapport avec les Cimmériens, inclusivement les objets „thracocimmériens“, peuvent être datés maintenant dans l'intervalle des IXe-VIIe siècles av. n. è., (et non VIIIe-VIIe, comme avant). Mais ni cette chronologie plus élevée ne justifie la datation ancienne du phénomène cimmérien, préconisée par Pârvan, ni les nouvelles découvertes n'assurent à ce phénomène l'ampleur et l'importance supposées par l'auteur des *Getiques*. Même si l'infiltration vers l'ouest de certains groupes de populations orientales — avec toutes les implications historiques et archéologiques du problème — ne peut être exclue (la composition du groupe „prescythique“ de la Plaine de Tisa plaide en ce sens), rien n'appuie l'idée d'une invasion destructrice, ni vers 1 000, ni plus tard. De même, ni l'hypothèse de l'expansion gète, qui aurait commencé sous la pression des Cimmériens, n'a pu trouver, pratiquement, des adeptes dans l'historiographie roumaine.

Pârvan a le mérite, en tout cas, d'avoir attiré l'attention parmi les premiers dans l'archéologie roumaine sur l'importance du facteur oriental, nord-pontique, dans l'évolution de la civilisation karpatho-danubienne de l'époque du bronze et du premier âge du fer. Le stade de début des recherches dans les années 20 du siècle, comme aussi l'expérience insuffisante de l'auteur dans le domaine de l'archéologie préhistorique explique, en bonne partie, les inconséquences rencontrées dans l'interprétation — surtout chronologique — des découvertes discutées en rapport avec le problème cimmérien. Les monuments inclus par Pârvan dans le Bronze IV, daté entre 1 000 et 700 av. n. è., peuvent être étendus aujourd'hui dans un intervalle de temps plus long, en commençant avec le Bronze moyen et en terminant avec le Hallstatt moyen et même tardif, donc approximativement un millénaire (XVIe—VIIe/VIe siècles av. n. è.), durant lequel la dynamique des rapports est-ouest, entre l'espace nord-pontique et karpatho-danubien a subi, périodiquement, d'importants changements, tant en ce qui concerne l'intensité qu'aussi les directions principales. Le travail s'achève avec un court regard sur ces derniers problèmes.